

Alles komt ter sprake: de Belgische kwestie, de belastingdruk, de cholera, de watersnood, de schoolwetten. Met name de Franse tijd ("Napjes tijden", de tijd van de "Grootmoordenaar") blijkt voor vele latere Afscheidenen een bron van bewustwording te zijn geworden.

Wij constateren onvrede op maatschappelijk terrein; van hieruit lopen lijnen naar de motivering van groepen Afscheidenen in de jaren veertig om te emigreren. Onvrede was er bovenal op kerkelijk terrein; langzaam maar zeker drong het besef door dat de verhouding kerk-staat anders was geworden, de gevolgen van een nieuwe kerkinrichting (Algemeen Reglement van 1816) werden merkbaar met name betreffende het godsdienstonderwijs; de bepalingen omtrent de catechiseermeesters waren ronduit discriminerend voor de orthodoxie. Gedrongen op het tweede plan, verschool men zich in gezelschappen en vond men heul bij oefeninghouders.

Tot welke maatschappelijke groeperingen behoorden de eerste Afscheidenen eigenlijk? De vraag is belangrijk voor diegenen die verbanden onderzoeken tussen godsdienst en maatschappelijke positie, maar is ondanks veel bronnenmateriaal niet zo gemakkelijk te beantwoorden. Veel zal hier afhangen van het stratificatie-model dat men hanteert, van de wijze waarop men de gegevens uit onderscheiden bronnen wil duiden en van de streek of plaats waar men zich bevindt.

Mijn indruk is dat aanvankelijk de samenstelling van de groep Afscheidenen (d.w.z. de verdeling over verschillende standen, klassen) gevarieerder was dan later, zegge ná 1860.

Het is verleidelijk hier met allerlei voorbeelden aan te komen, geschiedenissen van individuele Afscheidenen. Met een veenbaas die zijn arbeiders meeneemt naar de bijeenkomsten der Afscheidenen (verplicht?), een fabrieksbaas die de arbeiders probeert op te voeden, een dienstbode tezamen met de deftige familie die zij dient. Met bewoners van Kattenburg of de achterbuurten van Leiden, ver weg in Zeeland (b.v. de pionier Steketee, die een polder in cultuur brengt), *niet* in de "ëchte" dorpen van Drenthe, wél soms in kazernes. En hoe ligt het precies in de grote steden van Nederland? Hadden de groepjes Afscheidenen in de steden soms een vluchtheuvel functie voor hen die van het platteland daar terecht kwamen? We denken aan de Van 't Oevergroep in Rotterdam (dominee Cees, met weeshuis en al).

Hendrik de Cock heeft getuigenissen van over het hele land gebundeld en uitgegeven onder de titel *Overeenstemming der geloovigen* (1833). Simon van Velzen typeert deze Vader der Afscheiding als